

ПРОФЕСІЙНІ ВЧИТЕЛЬСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗА ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Д.ЛИТОВСЬКИЙ

Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди

Анотація

У статті досліджуються основні етапи та особливості становлення професійного вчительського руху в Україні за часів Гетьманату Павла Скоропадського. Аналізуються основні напрями діяльності професійних учительських організацій в Україні, їх взаємовідносини між собою та з урядом.

Ключові слова: учительство, Всеукраїнська учительська спілка, Професійний учительський союз, «Гаморе», учительський з'їзд.

Аннотация

В статье исследуются основные этапы и особенности становления профессионального учительского движения в Украине в период Гетманата Павла Скоропадского. Анализируются основные направления деятельности профессиональных учительских организаций в Украине, их взаимоотношения между собой и с правительством.

Ключевые слова: учительство, Всеукраинский учительский союз Профессиональный учительский союз, «Гаморэ», учительский съезд.

Summary

In the article the basic stages and features of becoming of professional teaching motion are probed in Ukraine in the period of rule of Pavla Skoropadskogo. Basic directions activity of professional teaching organizations are analysed in Ukraine, their mutual relations between itself and with a government.

Key words: teaching, Allukrainian teaching union the Trade teaching union, «Gamore», teaching convention.

Період гетьманування Павла Скоропадського – окремий етап українських національно-визвольних змагань 1917–1921 років. Існує багато суперечливих поглядів та оцінок діяльності гетьманського уряду, однак беззаперечними є його здобутки у галузі освіти та культури. Для професійних учительських організацій в цей період були характерними відхід від зосередженості на питаннях внутрішнього становлення, спрямованість діяльності на захист професійних інтересів учительства, будівництво демократичної національної школи.

Діяльність професійних учительських організацій в Україні за доби Гетьманату Павла Скоропадського ще не знайшла достатнього висвітлення в дослідженнях істориків. Окремі згадки про неї можна знайти в працях учасників освітнього руху в Україні С.Постернака¹ та С.Сірополка², а також у дослідженнях сучасних авторів Н.Агафонової³ та А.Боровика⁴. Але загалом питання діяльності професійних учительських організацій в Україні за Гетьманату Павла Скоропадського залишається недостатньо вивченим.

З'їзд Ради Всеукраїнської учительської спілки став першою вагомою подією у житті українського вчителства на новому етапі. Скликаний на 10–11 травня 1918 року, він не зміг закінчити своєї роботи через відсутність дозволу на його проведення з боку німецького командування⁵. Пред'явлення дозволу від міністра освіти М.П.Василенка не змінило ситуації, що свідчить про неузгодженість дій німецької військової влади та гетьманської адміністрації. За два дні роботи на з'їзді були розглянуті питання про матеріальне становище вчителства,

діяльність учительських спілок на місцях та їх зв'язок з центром, заснування Всеукраїнського учительського дому в Києві, допомогу хворим викладачам і т.ін.⁶ Були визначені основні напрями діяльності ВУС, а саме: громадсько-політичний, педагогічно-освітній, економіко-правовий, довідково-статистичний, організаційний, фінансовий та ін.⁷ Головою Ради було обрано С.Постернака, який головував на засіданні, де було 93 делегати від 56 спілок, що представляли 12181 українського педагога (по двох спілках інформації по кількості членів не було надано)⁸.

Доповідь А.Баккалінського та Л.Білецького про діяльність Всеукраїнської учительської спілки охарактеризувала головні події та вектори діяльності її Центрального бюро за час від серпня 1917 року по травень 1918 року. Основними завданнями спілки було визначено: налагодження тіснішого контакту з місцевими організаціями, створення міцної фінансової основи Всеукраїнської учительської організації, виконання постанов з'їзду делегатів та підготовка нового. Було засуджено руйнівний вплив більшовицької влади на розвиток української школи. Подано відомості про кількість та мережу вчительських спілок, що приєдналися до ВУС. Трохи більше ніж за три місяці чисельність учительських спілок зросла на 62%, що свідчить про підвищення темпів розширення першої професійної організації українських педагогів.

Здобутком з'їзду слід назвати визначення функцій ВУС як національно-територіальної організації, яка мала взяти на себе координуючу роль, об'єднуючи всі сили українського вчителства в громадській, культурній та економічній діяльності. Для зміцнення зв'язків та більш ефективної взаємодії місцеві спілки мусили систематично інформувати Центральне бюро ВУС про своє життя, з'їзди, постанови, діяльність комісій та ін. у формі надсилання тез, доповідей та повідомлень⁹.

Громадсько-політична діяльність ВУС мала включати участь місцевого вчителства в громадсько-політичних структурах, які прагнули національно-культурного і соціального відродження українського народу¹⁰. Це могло виявлятися в заснуванні просвітницьких структур, участі в губернських, повітових, міських органах самоврядування, протидії тим силам, які перешкождали розвитку національної освіти та ін.

Місцеві вчительські спілки брали активну участь у громадсько-політичному житті, допомагали становленню та розвитку національної школи на місцях, що було важливою ланкою освітнього процесу. Велася організаційна діяльність, розробка постанов та положень, що були спрямовані на поліпшення рівня освіти на місцях, але проходило все це під загальним керівництвом ВУС, яка спрямовувала діяльність місцевих спілок у необхідному напрямі.

Педагогічно-освітня діяльність могла набувати таких форм, як створення бібліотек, музеїв; влаштування лекцій, бесід, екскурсій; командировання спілками своїх членів на курси, з'їзди за громадський рахунок; організація комісій і секцій для розгляду різноманітних питань педагогічного, загальношкільного, наукового характеру; читання доповідей, перегляд і складання підручників, розробка програм; відкриття шкіл, дитсадків, вечірніх та недільних курсів, інших навчальних закладів; організація навчальних бюро, які мали давати відповіді на питання, пов'язані з навчанням та вихованням; видання журналів, газет, підручників та іншої друкованої продукції¹¹. Чи не найважливішою була організація вчительських домів, створення нових гімназій, шкіл, музеїв, видання офіційного органу ВУС – журналу «Вільна українська школа» і т.ін.

Економічно-правовий аспект діяльності вчительських спілок визначався наданням тимчасової грошової допомоги в формі позичок, для чого при спілках організувалися ощадні чи позичкові каси або виділявся окремий позичковий фонд; видачею грошової допомоги при надзвичайних ситуаціях, як-от: хвороба, смерть, пожежа, втрата працездатності; організацією пансіонів (дешевих помешкань), стипендій, премій; допомогою хворим,

для чого влаштувалася лікарська комісія; організацією помешкань для приїжджих; створенням бюро праці; організацією юридичної допомоги членам спілки при обороні державно-політичних, громадських та інших прав¹².

Таким чином, діяльність Всеукраїнської учительської спілки за гетьманування Павла Скоропадського набула нових форм та змісту. Зосередженість на організаційному становленні, характерна для періоду Центральної ради, відійшла на другий план. Пріоритетними напрямками діяльності стали проведення шкільної реформи та покращення матеріального становища вчителів.

Утворення незалежної Української Держави та переслідування більшовицькою владою в Росії членів Всеросійського учительського союзу зумовили необхідність перебудови мережі російських учительських організацій в Україні. Їхня діяльність як обласних відділів вже не відповідала завданням та вимогам тогочасного культурного та політичного життя. Втрачаючи зв'язок з центром, провідними діячами професійного руху серед учительства російської орієнтації було вирішено скликати делегатський з'їзд Всеросійського вчительського союзу для вирішення питання свого подальшого існування в Україні, який планувалося провести наприкінці травня 1918 року в Одесі¹³.

Як найбільший та найактивніший осередок російського вчителівства в Україні, Київський обласний професійний учительський союз став ініціатором та організатором утворення Професійного вчительського союзу в Україні – самостійної всеукраїнської організації педагогів російської національності, що було оформлено на всеукраїнському з'їзді делегатів учительських організацій. На II делегатському з'їзді Київського обласного професійного вчительського союзу за участі представників батьківських організацій, що проходив 5–8 червня 1918 року, було ухвалено відповідні резолюції щодо утворення самостійної організації російського вчителівства в Україні на базі обласних відділів Всеросійського учительського союзу. Також була обрана тимчасова рада Професійного вчительського союзу в Україні у кількості 36 осіб: 12 киян та 24 представників інших учительських організацій поза столицею України¹⁴.

II делегатський з'їзд Київського обласного професійного вчительського союзу справив значний вплив на подальший розвиток професійних організацій російського вчителівства в Україні. Він відкрився 5 червня промовою голови союзу З.А.Архимовича про необхідність об'єднання вчителівства¹⁵. Загалом було ухвалено 12 резолюцій, що стосувалися питань розвитку школи та матеріального становища вчителівства, діяльності департаменту освіти при Міністерстві по великоросійським справам та законопроекту Міністерства народної освіти про організацію шкільного управління в Україні, статусу та значення російської мови та культури для української нації, утворення Вчительського фонду та ін.

Окремо було прийнято резолюцію з критикою законопроекту Міністерства освіти про організацію шкільного управління в Україні. Головними завданнями, викладеними в пояснювальній записці до нього, визначалися: забезпечення вільного розвитку національної школи та освіти для всіх народів України; єдність шкільної системи; широка децентралізація системи управління освітою¹⁶. Погоджуючись з цим, II делегатський з'їзд Київського обласного професійного вчительського союзу вимагав переробки законопроекту, на користь чого наводилася низка причин¹⁷.

Представники професійних учительських організацій російського вчителівства в Україні прагнули пропорційного розподілу місць в органах управління народною освітою та залучення до участі в них представників батьківських організацій. Схожі пропозиції були подані міністру освіти ще напередодні з'їзду в особливій декларації Київського обласного професійного вчительського союзу. Вона містила вимогу пропорційного розподілу шкіл, освітніх засобів та коштів між національностями України і викликала хвилю протестів з боку українських професійних учительських організацій¹⁸.

Однією з резолюцій, що розкрила панівні на з'їзді настрої, стала резолюція про значення російської школи для справи відродження українського народу: «Російська школа є загальною для всіх національностей, що причасні до Російської Культури. Вона і надалі повинна залишатися загальною для національностей, що проживають в Україні, доки українська культура не досягне тої ж сили, що і російська»¹⁹. Окремо було ухвалено визнати російську мову державною поряд з українською, а також протест проти використання шкільних приміщень для розташування військ та інших цілей²⁰.

Закінчення з'їзду та винесені резолюції викликали хвилю критики українських педагогів. Так, наприклад, О.Дорошкевич у своїй статті «Яка повинна бути школа для українських дітей (з приводу російських педагогічних з'їздів)» гостро розкритикував ставлення російських педагогів до української культури та школи, їхнє бажання пропорційного розподілу в системі шкільної освіти та наголосив на самобутності української національної школи²¹. В низці періодичних видань було опубліковано чимало статей на захист української культури, з критикою рішень II делегатського з'їзду Київського обласного професійного вчительського союзу. Лунали думки, що хоча порівняно з I делегатським з'їздом цей був більш поміркований, проте українські педагоги не можуть погодитися з позицією російських учителів²².

Улітку 1918 року в розвитку Професійного вчительського союзу в Україні простежуються процеси реорганізації та зміцнення, чому сприяла політика уряду Павла Скоропадського. Однак вступ Всеукраїнської учительської спілки до лав опозиційного Національного союзу²³ звів її відносини з урядом до мінімуму. Водночас професійні організації російського вчителства, тісно співпрацюючи з Міністерством народної освіти, керівництво якого комплектувалося з урядовців старої формації, за цей час зміцнили своє становище та фінансові можливості.

Однак на початок осені в розвитку Професійного вчительського союзу спостерігаються кризові явища, зумовлені низкою причин: починаючи від активізації руху за українізацію і закінчуючи матеріальною скрутою, що змусила педагогів в Україні передусім шукати засобів для прожитку, відсунувши питання організаційного та політичного характеру на другий план.

Про кризові явища серед професійних організацій російського вчителства в Україні восени відкрито заговорили в періодичній пресі. Так, газета «Голос Києва» писала, що пульс Професійного вчительського союзу б'ється все слабше і слабше, і як доказ навела приклад зборів союзу, призначених на 22 вересня, коли кількості присутніх членів не вистачило для кворуму і збори трансформувались у звичайну нараду²⁴.

Переорієнтація уряду на зближення з Росією зумовила виникнення руху за введення російської другою державною мовою. За свідченнями газети «Нова Рада», у цьому зв'язку сформувався 3 позиції: 1) за визнання єдиною державною мовою українську; 2) за існування двох рівноправних державних мов – української та російської; 3) за визнання державною народну (Шевченкову) мову²⁵.

Ситуація, що склалася, посилила шовіністичні рефлексії в суспільстві. Так, на з'їзді Південної Росії пролунало, що українці – це не нація, а політична партія²⁶. У газеті «Русский голос» (Київ) була опублікована стаття про державну мову, в якій стверджувалось, що, мовляв, «немає ніякої необхідності штучно культивувати в Україні галицький діалект малоросійської мови»²⁷. Професійний вчительський союз як представник російського вчителства виступав за введення російської мови другою державною, в той час як Всеукраїнська учительська спілка рішуче протестувала, виступаючи на захист української мови. У своїй резолюції про державну мову Центральне бюро ВУС вимагало від уряду Української Держави видання закону, який би назавжди встановив, що єдиною державною мовою в Україні може бути лише українська, оскільки введення двох державних мов на практиці призведе до домінування

в діловодстві та інших сферах російської мови²⁸. На захист української мови виступило також багато місцевих організацій українського вчителства, наприклад Чернігівська та Катеринославська вчительські спілки²⁹.

Таким чином, у період гетьманування Павла Скоропадського відбулися значні зміни в житті російського вчителства. Було утворено самостійний координуючий центр – Професійний вчительський союз, налагоджено тісніші зв'язки з урядом, зроблено кроки для боротьби з матеріальною кризою. Водночас загострилося протистояння української та російської культур, що проявилось в русі за визнання російської другою державною мовою.

Життя єврейських професійних учительських організацій також відзначається активізацією їх діяльності та загостренням суперечок між двома течіями, що ще в 1917 році утворили свої союзи: Демократичну спілку вчителів-євреїв та професійний учительський союз «Гаморе». Сповідуючи принципи національної школи та виступаючи за введення демократичних перетворень, вони розходились у поглядах на мову викладання. Якщо Демократична спілка єврейських учителів пропагувала ідиш, то представники союзу «Гаморе» виступали за іврит – давню мову єврейського народу. На момент приходу Павла Скоропадського до влади в Києві існувало декілька професійних організацій єврейського вчителства. Однак склалася така ситуація, що Міністерство з єврейських справ визнавало і співпрацювало лише з Демократичною спілкою, вважаючи інші союзи політизованими³⁰.

Отримавши свободу приватної ініціативи, єврейські громади та організації почали масово відкривати свої школи та інші навчальні заклади, що зумовило зростання загальної освіченості єврейської людності в Україні. Прагнучи подальших перетворень в освітній сфері, на 31 травня 1918 року було заплановано з'їзд Демократичної спілки вчителів-євреїв. Там були розглянуті питання: справоздання Центрального бюро та доповіді з місць, організації єврейського демократичного вчителства, принципів однорідної школи, автономії школи, дошкільної освіти, нової єврейської народної школи, позашкільної освіти, організаційного характеру³¹, що свідчить про прагнення єврейського вчителства до демократичних реформ та про організаційне становлення спілки.

За сприяння Демократичної спілки єврейського вчителства Міністерству з єврейських справ влітку вдалося організувати курси для вчителів, на що було асигновано 87700 крб.³²

22–26 липня у Києві відбувся з'їзд учителів-гебраїстів (адептів івриту), представників союзу «Гаморе», які формально входили в союз з Демократичною спілкою єврейських учителів. Однак внаслідок залізничного страйку з 144 делегатів зібралося лише 86³³. Були заслухані доповіді: справоздання Центрального бюро, про дитячі садки, народні та середні школи, позашкільну освіту, підготовку народних учителів, матеріальне становище вчителства, літературу та підручники для вчителів та учнів³⁴. Серед ухвалених резолюцій слід виділити групу, що стосується демократичних перетворень у системі народної освіти. За постановами з'їзду, народна школа мала будуватися на засадах загальнодоступності, безкоштовності, єдності з середньою школою, обов'язковості. Особливістю єврейських народних шкіл був їх обов'язок надавати учням знання Біблії та обрядів, що було визначальною рисою єврейської національної освіти³⁵.

Окремим питанням виявилась підтримка єврейськими общинами народних шкіл. Було вирішено, що вони мають право відкривати народні школи та дитячі садки з єврейською мовою викладання. Порушено питання про підтримку всіх єврейських шкіл державою. Всі навчальні заклади, в яких мовою викладання є єврейська, мають фінансуватися общинами та входити до державної мережі, що надає можливість користуватися субсидіями міського та земського самоуправління³⁶. Питання державного забезпечення було одним з найактуальніших для вчительського союзу «Гаморе», оскільки коштом держави

утримувалися навчальні заклади Демократичної спілки вчителів-євреїв, яка перебувала в тісному контакті з урядом, зокрема з Міністерством з єврейських справ. Мовою викладання в них був ідиш – розмовна мова, що сформувалася на базі середньонімецьких діалектів.

Восени 1918 року союз «Гаморе» утворює самостійну всеукраїнську організацію та починає організовувати місцеві філії. На засіданні, що відбулося 18 вересня, було обрано керівництво організаційної комісії, яка пропрацювала до весни 1919 року, заслухано доповіді про відкриття місцевих відділень союзу та поточні справи. Головою обрали авторитетного єврейського громадського діяча А.М.Конштама³⁷.

Таким чином, під час існування Української Держави в житті професійних учительських спілок спостерігається значна активізація їх діяльності. Для Всеукраїнської учительської спілки це відбувалося шляхом запровадження шкільної реформи та діяльності з покращення матеріального становища вчительства. Для російських професійних союзів у цей період характерні процеси організаційної перебудови – об'єднання в єдиний Професійний учительський союз, пропагування російської мови та применшення ролі української культури, що призводило до значних конфліктів та непорозумінь з українськими організаціями. Єврейські вчительські організації, в свою чергу, спрямували свої зусилля на розбудову мережі національних навчальних закладів та здобуття підтримки для них з боку держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ *Постернак С.* Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. – К., 1920. – 912 с.
- ² *Сірополько С.* Історія освіти на Україні. – К., 2001. – 174 с.
- ³ *Агафонова Н.В.* Становлення національної системи освіти в Україні: 1917–1920 рр. – Одеса, 2002. – 205 с.
- ⁴ *Боровик А.М.* Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.). – Чернігів, 2008. – 368 с.
- ⁵ Праці Ради Всеукраїнської учительської спілки 10–12 травня 1918 року // Вільна українська школа. – 1918. – №8–9. – С.277.
- ⁶ Там само. – С.278–279.
- ⁷ Там само. – С.278.
- ⁸ Там само. – С.277.
- ⁹ Там само. – С.278.
- ¹⁰ *Бакалінський А.* План діяльності Учительських Спілок на місцях і зв'язок з центром // Там само. – С.291.
- ¹¹ Там само. – С.292.
- ¹² Там само. – С.293–294.
- ¹³ Дніпро. – 1918. – 12 травня. – С.4.
- ¹⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.31–31зв.
- ¹⁵ Вільне життя. – 1918. – 22 травня. – С.3.
- ¹⁶ *Кудлай О.Б.* Організація, внутрішня структура та завдання народного міністерства освіти УНР // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – К., 2009. – Вип.4. – С.65.
- ¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.27–27зв.
- ¹⁸ Нова Рада. – 1918. – 22 травня. – С.3; 13 червня. – С.2.
- ¹⁹ ЦДАВО України. – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.29.
- ²⁰ Там само. – Арк.31зв.

- 21 Нова Рада. – 1918. – 22 травня. – С.2–3.
- 22 Вільне життя. – 1918.– 16 червня. – С.1.
- 23 Голос Києва. – 1918. – 24 сентября. – С.3.
- 24 Нова Рада. – 1918. – 24 серпня. – С.3.
- 25 Там само. – 6 листопада. – С.2.
- 26 Голос Києва. – 1918. – 27 ноября. – С.3.
- 27 Русский голос. – 1918. – 2 октября. – С.2.
- 28 Нова Рада. – 1918. – 9 жовтня. – С.2; Відродження. – 1918. – 27 (14) вересня. – С.3.
- 29 Нова Рада. – 1918. – 24 жовтня. – С.2.
- 30 Еврейская мысль. – 1918. – 8 апреля. – С.25.
- 31 ЦДАВО України. – Ф.1854. – Оп.1. – Спр.180. – Арк.9зв.
- 32 Там само. – Спр.157. – Арк.70.
- 33 Еврейская мысль. – 1918. – 30 августа. – С.22.
- 34 Там само.
- 35 Еврейская мысль. – 1918. – 27 сентября. – С.34.
- 36 Там само.
- 37 Державний архів Київської області. – Ф.Р-5005. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.59.